

Альонкін Олексій Анатолійович – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ

СУДИ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЯК ГАРАНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ І ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто конституційно-правову регламентацію діяльності судів загальної юрисдикції стосовно забезпечення права людини на свободу світогляду та віросповідання в Україні. Схарактеризовано зміст їх функціонування у сфері гарантування цього права людини. Запропоновано відповідні зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: суди загальної юрисдикції; принципи правового статусу особи; гарантії забезпечення прав особи; судові рішення; право людини на свободу світогляду та віросповідання; Європейський суд з прав людини.

Рассмотрены конституционно-правовая регламентация деятельности судов общей юрисдикции относительно обеспечения права человека на свободу мировоззрения и вероисповедания в Украине. Охарактеризовано содержание их функционирования в сфере гарантирования этого права человека. Предложены соответствующие изменения в действующее законодательство.

Ключевые слова: суды общей юрисдикции; принципы правового статуса личности; гарантии обеспечения прав человека; судебные решения; право человека на свободу мировоззрения и вероисповедания; Европейский суд по правам человека.

It was considered constitutional and legal regulation of the Courts of general jurisdiction to ensure rights on freedom of world-view and religion in Ukraine. The contents of their operation were described in a view of ensuring this human right. The relevant changes to the current legislation were proposed.

Keywords: the Courts of general jurisdiction; the individuals legal status principles; the individual rights guarantees; judicial decisions; the human right on freedom of world-view and religion; the European Court of Human Rights.

Реалії громадсько-політичного життя в Україні свідчать, що прагнення особи реалізувати суб'єктивні права, зокрема на

свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 Конституції України) [1], часто спричиняє певні проблеми, які самостійно вирішити неможливо. Іноді проблеми особистісного характеру набувають для індивіда такого суттєвого значення, що для їх розв'язання виникає нагальна потреба у зверненні за допомогою до відповідних державних установ. Серед них чільне місце в Україні посідають саме органи судової влади. Так, ч. 1 ст. 55 Конституції України встановлює, що "права і свободи людини і громадянина захищаються судом" [1].

Судовій владі в Конституції України присвячено два розділи – розділ VIII "Правосуддя" та розділ XII "Конституційний Суд України". Відповідно до ч. 1 і 3 ст. 124 Конституції України, "правосуддя в Україні здійснюється виключно судами", а "судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції". У ч. 1, 2 і 3 ст. 125 Конституції України встановлено, що "система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди" [1]. Ця система державних органів, що уособлює єдину державну інституцію та персоніфікується як судова гілка влади, без сумніву, відіграє визначальну роль щодо забезпечення охорони, захисту й відновлення права людини на свободу світогляду та віросповідання.

Пошук шляхів, спрямованих на вдосконалення діяльності судів загальної юрисдикції в Україні, у науковому та правозахисному середовищі не припиняється. Серед наукових розвідок і теоретичних напрацювань, предметом дослідження яких було, зокрема, і з'ясування місця та ролі судової влади як гаранта суб'єктивного права особи в Україні, є праці В. Кравченка "Конституційне право України" [2], П. Рабіновича, М. Хавронюка "Права людини і громадянина" [3], А. Колодія, А. Олійника "Права людини і громадянина в Україні" [4] та ін. У щорічних доповідях правозахисних організацій (за редакцією Є. Захарова, В. Яворського та інших) значну увагу приділено саме критичному аналізу відповідної діяльності судових органів [5–7]. Це засвідчує актуальність проблем і завдань як теоретичного, так і прикладного значення, що пов'язані з відповідною діяльністю цієї системи державних органів.

Ні загальних завдань правосуддя, ні провідних повноважень судів загальної юрисдикції Конституція України не визначає. На нашу думку, саме в цих приписах діяльність щодо забезпечення охорони та захисту прав і свобод людини мала б посісти центральне місце. Така ситуація, по-перше, є неприпустимою; по-друге, з негативного боку характеризує цю гілку влади, порівняно з іншими гілками, державними інституціями та органами, завдання і повноваження яких закріплено в Конституції України (зокрема, щодо гарантування прав і свобод

особи в нашій державі); по-третє, не дає можливості прослідкувати, як відповідні норми знаходять своє відображення в законах, присвячених судам і судочинству в нашій державі; по-четверте, робить умовними визначення місця та ролі судової влади в забезпеченні охорони, захисту й відновлення права людини на свободу світогляду і віросповідання в Україні.

Яскравим виявом цієї невідповідності, на наш погляд, можуть слугувати два офіційні акти, видані свого часу вищими судовими органами нашої країни. Так, “відповідно до п. 1 і 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України “Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина” від 30 травня 1997 р. № 7, уся діяльність судів має бути підпорядкованою захисту зазначених прав та свобод... Суди не вправі... відмовляти фізичним і юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень. Суди також не мають права відмовити у судовому захисті прав та свобод людини і громадянина...”. “Аналогічна позиція висловлена і Конституційним Судом України в рішенні від 25 грудня 1997 р. у справі за зверненням жителів м. Жовті Води... Суд не може відмовити в правосудді...” [8, с. 234]. На наш погляд, якби відповідні приписи було зафіксовано в Конституції України, необхідності видавати подібні постанови і рішення не було б. Отже, ці та інші завдання й повноваження судової гілки влади мають знайти своє відображення в зазначених вище розділах Конституції України.

Таким чином, функції та повноваження як загальні, так і конкретних структурних елементів системи судів загальної юрисдикції в нашій державі, зокрема, і щодо забезпечення прав і свобод людини, знаходять своє закріплення в Законі України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. [9]. Цей нормативно-правовий акт, на нашу думку, мав би поглиблювати, деталізувати та конкретизувати відповідні положення Конституції України, зокрема, стосовно вжиття заходів щодо забезпечення права людини на свободу світогляду і віросповідання. У нашому випадку він їх лише формулює.

Так, у ст. 2 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. встановлено, що “суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією, законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України” [9]. Однак про такі складові гарантування суб’єктивного права особи, як його реалізація й охорона, у згаданій нормі не йдеться. На виконання цього завдання, у межах своєї компетенції, суди загальної юрисдикції іменем України ухвалюють рішення, що є обов’язковими до виконання на всій території держави (ч. 5 ст. 124 Конституції України, ст. 13 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня

2010 р.) [1; 9]. Водночас розділ I “Засади організації судової влади” цього Закону [9] розкриває безпосередньо чи опосередковано зміст практично всіх конституційних принципів правового статусу особи, закріплених у ст. 21, 22, 23, 24 і 26 Конституції України [1]. Зазначена практика, на жаль, не притаманна більшості вітчизняних законів, зокрема й тих, що за своїм змістом покликані закріплювати й розкривати зміст гарантій конституційних прав і свобод людини, серед інших і на свободу світогляду та віросповідання.

У ст. 22, 27, 32, 38 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. сформульовано основні повноваження судів загальної юрисдикції – місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України [9]. Жодна з названих статей не містить посилання на забезпечення реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини. Таким чином, гарантування прав і свобод особи, зокрема і права людини на свободу світогляду та віросповідання, у провідному законі, що стосується судочинства в Україні, не знайшло свого належного відображення й відповідного закріплення. Не виписано також чітко повноваження, а відтак і діяльність судів щодо забезпечення додержання прав і свобод особи.

Тенденція невизначення завдань судочинства в Конституції України призводить до браку відповідних положень і в законі. А це, зрештою, спричинює відсутність у Законі України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. чітких положень про забезпечення судами реалізації, охорони та захисту прав і свобод особи. Цей закон не містить також чіткого механізму гарантій і права людини на свободу світогляду та віросповідання. Отже, має місце часткове недотримання принципів, закріплених у ст. 21, 22 і 23 Конституції України, що негативно відображується і на принципах, що містяться в ст. 25, 26 Конституції України. Отже, виникає потреба доопрацювання та внесення відповідних змін до чинного законодавства.

У щорічних доповідях правозахисних організацій [6, с. 96–104; 7, с. 98–125], багато уваги приділено саме судовому забезпеченню охорони, захисту й відновлення права людини на свободу світогляду та віросповідання. Так, занепокоєння правозахисників викликає практика реалізації правових норм, що містять положення про можливість оскарження релігійною організацією в судовому порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством України: 1) перевищення терміну прийняття рішень про реєстрацію її статуту (положення); 2) рішення про відмову в реєстрації її статуту (положення); 3) рішення державних органів з питань володіння та користування культовими будівлями і майном (ч. 5 ст. 14, ч. 2 ст. 15 і ч. 10 ст. 17 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р.) [10].

Так, у Доповіді за 2007 р. зазначається, що “колегія суддів Вищого адміністративного суду України Ухвалою від 27 червня 2007 р. залишила без змін рішення апеляційного та місцевого судів про відмову в реєстрації статуту релігійної громади “Парафія Святого Андрія Первозванного Української православної церкви соборної”... Ця релігійна організація протягом кількох років не може отримати статус юридичної особи, у зв’язку з відмовами в реєстрації під різними приводами...” [6, с. 98]. З боку судової влади, на нашу думку, має місце недотримання конституційних принципів, закріплених у ст. 21, 22 Конституції України [1]. Таким рішенням не забезпечено безперешкодних й однакових умов і можливостей для здійснення особою права на свободу світоглядних переконань і віросповідальних поглядів. Отже, допущено звуження змісту й обсягу цього права.

Ще два показові приклади складного вирішення юридичних питань, що випливають з наведених вище положень Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р., містяться в Доповіді за 2007 р. Так, 17 вересня 2007 р. Харківський апеляційний адміністративний суд задовольнив позов і скасував розпорядження голови Полтавської обласної державної адміністрації від 2 червня 2005 р. про затвердження в новій редакції статуту Свято-Миколаївської релігійної громади Української православної церкви (Київський патріархат) м. Полтави. У другому випадку колегія суддів Вищого адміністративного суду України в ухвалі від 4 липня 2007 р. підтримала висновки суду першої та апеляційної інстанцій про необхідність визнання розпорядження голови Рівненської обласної державної адміністрації від 20 жовтня 2005 р. про реєстрацію змін і доповнень до статуту Свято-Воскресенської парафії релігійної громади Української православної церкви (Московський патріархат) м. Острога нечинним та його скасування [6, с. 102]. Ці два приклади яскраво ілюструють, з одного боку, належні дії судової влади щодо забезпечення дотримання всіма учасниками правовідносин як закріплених у ст. 24, 26 Конституції України конституційних принципів рівності всіх перед законом. З іншого боку, очевидно є невірність питання, пов’язаного з конституційним принципом, закріпленим у ст. 23 Конституції України [1]: судом не було забезпечено право на вільний розвиток особистості тій частині осіб, яка вирішила змінити конфесійну приналежність.

Окремий величезний масив судових справ становлять проблеми, пов’язані з рішеннями державних органів з питань володіння та користування культурними будівлями й майном. Найбільша кількість відповідних фактів і пов’язані з ними дії судових органів містяться в Доповіді правозахисних організацій за 2006 р. Зокрема, у ній зазначено, що протягом року “було доволі багато конфліктів між релігійними громадами різних конфесій через храми” [7].

Так, Чернігівський господарський суд рішенням від 12 липня 2006 р. призупинив дію розпорядження голови Чернігівської обласної державної адміністрації “Про передачу в користування релігійній громаді Української православної церкви (Київський патріархат) м. Чернігова Свято-Катерининської церкви” від 5 травня 2006 р. На думку правозахисників, станом на початок 2007 р. ситуація була патовою: будь-яке рішення чи то суду, чи то влади не могло сприяти мирному розв’язанню проблеми [7].

З огляду на зазначене, “у багатьох випадках виконавча служба не змогла забезпечити виконання рішень судів у справах щодо вирішення майнових конфліктів. Лише у Львівській області не виконано декілька десятків таких рішень. Тому часто релігійні громади надають перевагу захопленню храмів” [7]. Отже, по-перше, незважаючи на наявність належних приписів у Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації”, питання, пов’язані з реєстрацією статутів і використання майна релігійних організацій, лишаються невирішеними. По-друге, незважаючи на намагання судів розв’язати ці проблеми, їх діяльність не завжди є результативною, зокрема, щодо виконання ухвалених ними рішень. І по-третє, судам під час прийняття відповідних рішень не завжди вдається забезпечити дотримання конституційних принципів правового статусу особи, закріплених у ст. 21, 22, 23, 24 і 26 Конституції України [1]. А це, на наш погляд, є яскравим показником низької дієвості механізму гарантій прав і свобод людини в нашій країні.

Визначальним для виявлення ефективності вітчизняних судів загальної юрисдикції в забезпеченні охорони, захисту та відновлення права людини на свободу світогляду й віросповідання став 2007 рік. Цього року Європейським судом з прав людини 14 червня 2007 р. ухвалено рішення у справі “Свято-Михайлівська парафія проти України” [11]. У рішенні було визнано, що в цій справі з боку України, в особі її державних, зокрема судових, органів, мало місце порушення ст. 9 “Свобода думки, совісті і віросповідання” Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. Зміст справи полягав у спробі змінити однією релігійною громадою свою конфесійну приналежність. Цьому на заваді стала Київська міська державна адміністрація. Суди першої і другої інстанцій та Верховний Суд України залишили це рішення без змін, що й стало підставою для звернення до Європейського суду з прав людини [11]. За нашими спостереженнями, це була перша справа, що безпосередньо стосувалася гарантування в нашій державі права особи на свободу світоглядних переконань і віросповідальних поглядів, що була розглянута цим судом і програна Україною.

Правозахисники, у контексті аналізу забезпечення охорони, захисту й відновлення права людини, визнали цей факт найбільш

важливою подією того року. “У цій справі Суд, використовуючи минулорічні Доповіді правозахисних організацій, визначив низку конкретних недоліків українського законодавства й адміністративної практики: порушення державою принципу нейтральності, порушення права на релігійні об’єднання, непередбачуваність, непослідовність й нечіткість законодавства тощо” [6, с. 96].

28 лютого 2008 року Європейським судом з прав людини ухвалено рішення у справі “Церква села Сосулівка проти України” [12] знову не на користь останньої. А в цьому вже можна бачати ознаки певної тенденції.

Отже, діяльність українських судів щодо забезпечення охорони, захисту й відновлення права людини на свободу світогляду та віросповідання спричиняє низку проблем, пов’язаних із законодавчим регулюванням відповідних питань. Як зазначають з цього приводу правозахисники, з одного боку, рішення, що вони ухвалюють, відповідають “букві закону”; з іншого – має місце пряме втручання держави у визначення внутрішньої структури релігійної організації, що суперечить міжнародним стандартам [6, с. 98]. Крім того, оскільки майнові та земельні питання здебільшого знаходяться в компетенції місцевих органів влади, виникає сприятливий ґрунт для зловживань і дискримінації з боку судових органів, що є виявом нетолерантності [7]. Це пов’язано, передусім, з тим, що наведені вище й решта подібних рішень суперечать конституційним принципам правового статусу особи, закріпленим у ст. 21, 22, 23, 24 і 26 Конституції України.

Ми поділяємо думку правозахисників [6, с. 98], що ст. 15 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р. [10] має встановлювати чіткі й вичерпні підстави відмови в реєстрації релігійної організації. Цей Закон має визначати, наскільки детальною і з чого саме має складатися ця відмова, що дало б можливість судам вирішувати подібні судові справи більш послідовно, передбачувано й однозначно. Це сприяло б поліпшенню їх діяльності щодо забезпечення охорони, захисту, а в разі потреби – й відновлення права особи на світоглядні переконання та віросповідальні погляди.

Проблеми, що виникають під час застосування згаданих вище положень ст. 14 і 17 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” [7] і пов’язані з утворенням у межах певної територіальної громади будь-якої релігійної організації, мають вирішуватися самою громадою під час проведення місцевого референдуму, а призначення місцевих органів влади має зводитися до організації цього процесу, його фіксування та оприлюднення результатів. Відповідні норми мають знайти своє відображення в змінах до законів України “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Про всеукраїнський та місцеві референдуми”, “Про місцеве самоврядування в Україні” і “Про місцеві державні адміністрації”.

Питання, пов'язані з переданням у володіння та користування релігійним організаціям культових будівель і майна, слід урегулювати з допомогою відповідного закону України, у якому в обов'язковому порядку має бути, по-перше, викладено вичерпний перелік культових будівель і майна національного та (або) світового значення, що не підлягає поверненню, або може бути повернено тільки за підсумками загальнодержавного референдуму. По-друге, у цьому законі має бути виписано чіткий і дієвий механізм повернення культових будівель і майна у власність держави в разі їх неналежного використання та (або) збереження відповідною релігійною організацією та (або) територіальною громадою, у межах якої діє ця організація та знаходиться відповідне рухоме й нерухоме майно.

Саме тому, з метою підвищення дієвості принципів, що закріплені в ст. 21, 22, 23, 24 і 26 Конституції України, а отже, і юридичних гарантій щодо реалізації, охорони та захисту права людини, що є предметом дослідження, на нашу думку, необхідно внести відповідні зміни до Конституції України та Закону України "Про судоустрій і статус суддів" від 7 липня 2010 р. і тим самим відкоригувати повноваження судів загальної юрисдикції в механізмі забезпечення права людини на свободу світогляду і віросповідання.

На наш погляд, унесення відповідних змін до законодавства та прийняття Парламентом Закону України "Про майно релігійних організацій" сприяло б нормалізації суспільних відносин у державі щодо реалізації людського права на свободу світогляду й віросповідання. А це, водночас, значно зменшило б чисельність спроб позасудового вирішення питань, пов'язаних із цим правом особи, і тим самим спростило б розгляд відповідних справ і дало б їм чіткі важелі впливу на ситуацію із забезпеченням реалізації, охорони та захисту суб'єктивного права людини на свободу світогляду й віросповідання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кравченко В. В. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Кравченко В. В. – [6-те вид., випр. та допов.]. – К. : Атіка, 2008. – 592 с.
3. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : [навч. посіб.] / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
4. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : [навч. посіб.] / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003.
5. Права людини в Україні – 2008. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, В. Яворського: Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Х. : Права людини, 2009. – 304 с.

6. Права людини в Україні – 2007. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Х. : Права людини, 2008. – 304 с.

7. Права людини в Україні – 2006. Свобода релігій та віросповідання [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1187752408>.

8. Хавронюк М. І. Конституція України : Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : [навч. посіб.] / Хавронюк М. І. – Офіц. текст. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К. : А.С.К., 2003. – 384 с.

9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42; № 43; № 44–45. – Ст. 529.

10. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

11. Європейський суд з прав людини та Україна. Справа “Свято-Михайлівська парафія проти України” (Case of Svyato-Mukhailivska parafiya v. Ukraine), заява № 77703/01 : стислий виклад остаточного рішення від 14 черв. 2007 р. // Урядовий кур’єр. – 2007. – 16 жовт. – № 190.

12. Європейський суд з прав людини та Україна. Справа “Церква села Сосулівка проти України” (Case of Fandralyuk v. Ukraine), заява № 37878/02 : стислий виклад остаточного рішення від 28 лют. 2008 р. // Урядовий кур’єр. – 2008. – 24 черв. – № 114.